

Tür: Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: 18 Mayıs 2021

Gönderim Tarihi: 30 Nisan 2021

Yayımlanma Tarihi: 30 Haziran 2021

Atıf Künyesi: ERBAŞ, Ayhan (2021), “Birbirlerinin Kaleminden Servet-i Fünûncular 1”,
International Journal Of Turkish Academic Studies
(TURAS), C. 2, S. 2, s. 88-117.

BİRBİRLERİNİN KALEMİNDEN SERVET-İ FÜNUNCULAR – 1

Ayhan ERBAŞ¹

ÖZET

1896-1901 yılları arasında etkinlik gösteren Servet-i Fünun hareketinin üyeleri kullandıkları dil ve tamlamalar, oluşturdukları hayal ve imge dünyası, işledikleri konular gibi niteliksel boyutlarla Türk edebiyatına yön vermişlerdir. Bu sanatçılar ortaya koydukları eserlerle dönemlerinde ve sonraki yıllarda dili geriye götürdükleri bu nedenle de anlaşılabilir oldukları ve gerçeklikten kopuk bir edebi ortam oluşturmaya çalıştıkları gibi gerekçelerle eleştirilmişlerdir. Bu eleştirilerin yanında Batılı edebi türleri teknik anlamda oldukça başarılı kullanmaları, edebi dili zenginleştirmeleri, dergi çevresinde bir ekol oluşturmaları ve genç sanatçıları desteklemeleri gibi nedenlerle de örnek alınan isimler haline gelmişlerdir. Bu isimler dönemin tanıklığını yapan eserlere imza atmışlardır. Ancak eserleri kadar kendi aralarındaki iletişimleri, yazışmaları, tartışmaları ve atışmalarıyla da bize bu hareket hakkında önemli bilgiler sunmaktadırlar. Sanatçılar yazdıklarıyla hareketin kuruluşu, işleyişi, gelişimi, tartışmaları, hayalleri, yönelimleri, dağılması ve sonrasında yaşananlar hakkında ilginç ayrıntılar ortaya koymaktadırlar. Bu çalışmada Edebiyat-ı Cedide’yi oluşturan isimlerin anıları, mektupları, mülakatlara verdikleri cevapları ve makaleleri ışığında birbirleri

¹ Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, MEB Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, E-Posta: erbasayhan_@hotmail.com, ORCID 0000-0001-5009-8665

hakkındaki düşüncelerinin derli toplu bir şekilde yer alması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda sanatçıların sadece kitaplaşan yazılarına bakmakla yetinilmemiş gazete ve dergi sayfalarında kalmış metinlerine de ulaşılmıştır. Türk edebiyatına önemli etkilerde bulunmuş bir edebi hareketin iç ilişkilerini aydınlatmayı amaçlayan bu çalışmayla beraber hareketi oluşturan isimlerin birbirlerine yönelik düşüncelerinin zamana ve olaylara göre değişimi de ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Servet-i Fünun, anı, makale, hareket, edebiyat.

WEALTH OF KNOWLEDGE PERIOD IN OTTOMAN EMPIRE WRITERS FROM THE SCRIPTS – 1

ABSTRACT

The Members of Servet-i Fünun movement, which was active between 1896-1901, had a profound influence on Turkish literature with qualitative aspects such as the language and phrases they used in their works, the world of imagination and imagery they created, and the subjects they dealt with. These writers were criticized in their period and in the following years, on the grounds that they were incomprehensible and they tried to create a literary group disconnected from reality and as a result they degenerated the language. Beside this criticism, they have become considerable names for the facts that they used Western literary genres in technical terms quite successful, enriched the literary language, formed a school in the literary magazine, and supported young writers. Servet-i Fünun movement writers created such works that witnessed their period. Moreover, they provide us with important information about this movement with their communication, correspondences, discussions and debates as well as their works. The writers reveal interesting details about the establishment, functioning, development, discussions, dreams, orientations, dissolution of the movement and what happened afterwards with their writings. Objective of this paper is to reorganize the opinions of names that made up Edebiyat-ı Cedide for each other thanks to their memoirs, letters, articles their answers to the interviews .For this purpose, not only the writings of the names that were published in books, but the texts of the writers from the newspaper and journals were also taken into consideration. With this study, which determines to enlighten the internal relations of a literary movement that has had a significant impact on

Turkish literature, the change in the ideas of the members of movement towards each other based on time and events will also be revealed.

Key Words: Servet-i Fünun, memoir, article, movement, literatüre.

GİRİŞ

Türk edebiyatı 1860'lı yıllardan itibaren hızlı ve köklü değişimleri arka arkaya yaşamış, yüz yılın sonuna geldiğinde ise dergilerin ortaya koyduğu tartışmalar ışığında şekillenen ve Batılı örneklerini aratmayan roman ve hikâyelerin yayımlandığı bir ortama kavuşmuştur. Oldukça hızlı değişimlere sahne olan bu süreçte Servet-i Fünun dergisi etrafında bir araya gelen şair ve yazarların kendilerine verdiği isimle şekillenen Edebiyat-ı Cedide hem döneminde hem de sonrasında ülkenin edebiyat yönünü belirleyen sanatçıları bünyesinde barındırmıştır.

Tevfik Fikret'in 7 Şubat 1896'da derginin başına geçmesiyle başlayan bu hareket kısa zamanda yenilikçi edebiyattan yana olan şair, yazar ve okuyucuların büyük ilgiyle karşılaşmıştır. Gerek dergide yer alan şiirlerde kullandıkları tamlama ve kelimeler nedeniyle gerekse de oluşturmaya çalıştıkları edebi ortam yüzünden eski edebiyat yanlısı olanlar tarafından "dekadan" olmakla suçlanmışlardır. Hep birlikte bu saldırılara karşılık veren Servet-i Fünuncular dışarıya karşı net bir zafer kazanmışlardır. Kısa bir süre sonra ise kendi içlerinde tartışmaların başlaması ve Ali Ekrem'in meşhur "Şiirimiz" makalesiyle dağılma sürecine girmişlerdir. Son olarak Hüseyin Cahit'in çevirdiği "Edebiyat ve Hukuk" makalesi gerekçe gösterilerek dergi kapatılmış, hareket de dağılmıştır. Kısa ömrüne rağmen Edebiyat-ı Cedide hareketi şiirden romana, hikâyeden eleştiriye değin edebiyatın hemen her türünde eser vermeye çalışan genç edebiyatçılar aracılığıyla yenilikçi edebiyatı kalıcı hale getirmeyi başarmıştır.

Bu çalışmanın ana amacı Servet-i Fünuncuların 1896 yılından itibaren yazılarında birbirleri hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır.² Anı, biyografi, mülakat, makale

---

² Edebiyat-ı Cedide hareketi Türk edebiyatını uzun yıllar etkilemiştir. Bu kadar etkili bir edebi hareketin üyelerinin birbirleri hakkındaki yazıları ve görüşlerinin oldukça hacimli bir yeküne sahip olacağına şüphe yoktur. Bu nedenle çalışmanın yayımlanan ilk bölümünde, hareket üyelerinin Tevfik Fikret ve Halit Ziya Uşaklıgil hakkındaki yazılarına yer verilirken daha sonra yayımlanacak olan ikinci bölümünde ise Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit Yalçın, Ali Ekrem Bolayır,

türlerinde on beş kitap ile yedi makale olmak üzere toplam yirmi iki kaynakta yer alan Tevfik Fikret ve Halit Ziya ile ilgili görüşler hem yazıların kronolojik sırasına hem de yazıya esas kişi ile ilgili kronolojiye bağlı kalınarak bir araya getirilmiştir. Bu yazılarda adından en fazla bahsedilen Tevfik Fikret'tir. Tevfik Fikret ile ilgili görüşler bir araya getirilirken onun genel özellikleri ile edebi ve sanatsal yönünün yanında ailesi, hırçınlığı, küskünlükleri ve istibdat karşısındaki tavrı da ele alınmıştır. Halit Ziya ile ilgili görüşlerde ise onun genel özellikleri ile edebi ve sanatsal yönü üzerinde durulmuştur. Bu iki isim ile ilgili görüşler aktarılırken aynı bakış açısının diğer isimlerin yazılarında da aranması yerine farklı bakış açıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Sanatçıların yazılarından hareketle Edebiyat-ı Cedide'nin şiir ve nesir türündeki iki önemli isminin hareketi oluşturan diğer isimlerle ilişkileri, edebiyata ve edebiyatçıya bakışları ve bu bakışlarındaki farklar, birbirleriyle ilgili görüşlerindeki değişiklikler, bu değişikliklerin nedenleri ortaya konulacaktır.

1. SERVET-İ FÜNUNCULARIN KALEMİNDEN TEVFİK FİKRET

Tevfik Fikret (1867-1915) hem derginin yöneticisi olması hem de değişken, duygusal ve hırçın kişiliği nedeniyle Edebiyat-ı Cedide içerisinde hakkında en fazla yazılan, konuşulan isimdir. Bu nedenle de bu çalışmada en fazla yer Fikret'e aittir. Fikret hakkında yazılanları dış görünüşü hakkındaki izlenimler, ailesi ve kişisel özellikleri, hırçınlığı ve küskünlükleri, istibdat karşısındaki tavrı ve "Yeşil Yurt" hayali, en sonunda da edebi ve sanatsal yönü başlıkları altında sınıflandırmak mümkündür.

1.1. Dış Görünüşü Hakkındaki İzlenimler

Yazılarında Fikret'ten bahseden hemen herkes onun güçlü ve yapılı görünüşü üzerinde durur. Daha ilk buluşmalar esnasında dikkat çeken Fikret'in bu görünüşü arkadaşlarını oldukça etkiler.

Halit Ziya, Tevfik Fikret'in adını ilk defa Hüseyin Sîret'ten duyduğunu, Ahmet Hikmet'in de zamanla Fikret hakkında ayrıntılı bilgiler verdiğini aktarır. (Uşaklıgil, 2017: 576). Fikret'in "şurada burada" gördüğü ilk şiirlerinden hareketle hakkında "müstesna bir heyecan" duymadığını itiraf eden Halit Ziya, zamanla onu "müstesna bir hilkat sahibi" olarak görür. (s. 582). Fikret ve Cenap Şahabettin'le tanışmaktan çekindiğini "bu iki kişinin mücâveretinde kendimi küçük bulacağımı daha ben onları tanımadan keşfetmiş bulunuyordum." (s. 578) cümlesiyle açıklayan Halit Ziya, sonunda Fikret'le görüşür.

Ahmet İhsan Tokgöz, Ahmet Reşit Rey, Hüseyin Kâzım Kadri ve Hüseyin Sîret Özsever hakkındaki yazılarına yer verilecektir.

Halit Ziya, ilk karşılaşmalarında Fikret'in dış görünüşüyle ilgili izleminlerini şu şekilde tasvir eder;

“Onun geniş omuzları, havsalasına sıkışan kuvvet ve metanet sermayesinin bolluğunu gösteriyor zannedilen iri gövdesi, icap ederse hakkı müdafaa, zulme mukavemet için müthiş yumruklarını saklayan büyük elleri, içinde birikmiş infial ve iğbirarları taşmaktan alıkoymak azmiyle sıkışmış duygusunu veren kavi bir çenesi ve bana bakmadan, biraz yanına doğru çarpıkça başı basılacak yeri önceden görmek istiyorcasına aşağıya doğru inik, ağır ağır adımlarla bir yürüyüşü vardı ki, bütün cismaniyetinden taşan bu kuvvet ve metanet bana onun mektep hayatından dinlenilmiş menkıbelerini ihtar ediyor, onları teyit ve tekrar eden gözle görünür bir bürhan oluyordu.” (Uşaklıgil, 2017: 584).

Hüseyin Cahit, Fikret'in ne kadar güçlü olduğu konusunda şunları söylemektedir;

“1898 yılı yazında Kanlıca'da oturuyorduk. (...) Göztepe kaynağına gittiğimiz bazı günlerde Fikret'in bir omuzuna beni, bir omuzuna Rauf'u alarak epeyce uzun bir arada kolaylıkla taşıdığını hatırlıyorum.” (Yalçın, 1975: 139).

Hüseyin Kâzım'ın evinde birkaç arkadaşıyla buluşma ayarlayan Ali Ekrem, ondan özellikle Fikret'i davet etmesini rica eder. (Özgül, 2013: 407). Bu tanışmada³ Fikret'in sevimliliği, siması, gözlerindeki zekâ parıltısı ve ciddiyetiyle ilk görüşte insanları kendine bağladığını söyler. Ali Ekrem, oldukça mütevâzi ve nazik birisi olarak gördüğü Fikret'in konuşmaya başladığı andan itibaren kendisiyle senelerdir görüşülen birisiymiş gibi hissettiğini ve bütün sözleri ve hareketleriyle müstesna birisi olduğunu belirtir. (s. 408).

Cenap Şahabettin, Fikret hakkındaki ilk yazısında onunla mesleki yakınlık haricinde bir ilişkisinin olmadığını, kendisini birkaç defa tesadüfen görmüş olmasına rağmen eserlerini on seneden beri takip ettiğini söylemektedir. Şahabettin'e göre o, şiirleri kadar *“sevimli, munis (...) yaşı yirmi beşi geçmiş, fakat otuza varmamış bir esmer genç!..Küçük siyah gözleri parlak”* birisidir.” (Şahabettin, 1896: 122). Onun vefatının hemen ardından yazdığı duygusal yazısında ise Fikret'in vücut özelliklerini detaylı bir şekilde anlatır. Şahabettin'e göre Fikret; kalkan gibi sağlam vücutlu, oldukça geniş omuzlara ve bu omuzlarına nazaran küçük bir başa

³ Ali Ekrem, Rıza Tevfik'e yazdığı mektupta Fikret'le ilk defa Hüseyin Kâzım'ın evinde *Malûmat* dergisinin çıkarılması konusunda görüştüğünü ve yaklaşık on beş gün sonra aynı yerde Namık Kemal'in *Celaleddin Harzemşah* eserini sabaha kadar okudukları ikinci bir buluşma ayarladıklarını anlatır. Fikret'e yönelik derin hislerinin oluşmasına vesile olan görüşme de bu ikinci görüşmedir. (Uçman, 1997: 32-33)

sahip ortanın üstünde boylu birisidir. Güzel ve ahenkli bir sesi olan Fikret'in yüzünde ilk dikkati çeken alnı ve gözleridir. Şahabettin'e göre onun gözlerinin güzelliği kadınları ürkütmekte, bakışları erkekleri korkutmaktadır.⁴ (Şahabettin, 1915b: 915).

Mehmet Rauf, *Mai ve Siyah*⁵ romanının tefrikalarını götürdükleri bir gün Fikret ile dergide tanıştığını aktarır. (Tarım, 2001: 56). Hüseyin Cahit ise Fikret'in adını ilk defa *Mirsad* dergisindeki tevhid⁶ ile duyduğunu, sonraları Mehmet Rauf'un aracılığıyla yayımlanan hikâyelerinin de etkisiyle dergiye gittiğini, Halit Ziya ve Fikret ile tanıştığını belirtir.⁷ (Yalçın, 1975: 80).

Ahmet İhsan, Fikret'i 1895'te Rezaizâde Ekrem'in yanında dergiye geldiğinde tanıdığını söylemektedir. (Tokgöz, 2019: 531). Fikret'in güzel ve sevimli bir yüze; heybetli vücuduyla uyumlu, büyük, iri parmaklı güzel ellere sahip olduğunu söyler. Onun çoğunlukla koyu lacivert elbise giyindiğini; ipekli, yumuşak, düz siyah renkte kravatını kendisinin bağladığını söyleyen Ahmet İhsan, Fikret'in sesinin etkili, yürüyüşünün vakarlı, yazısının ise inci gibi güzel olduğunu aktarır. (s. 83).

Ahmet Reşit, Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra 1889 yılında Hariciye Nezareti İstişare Odası'nda bir okul arkadaşı aracılığıyla Fikret ile tanıştığını ve "çabucak" dost olduklarını aktarmaktadır. (Rey, 2014: 441). Hüseyin Kâzım da Fikret'i Mekteb-i Sultanî'den mezun olduktan hemen sonra tanıdığını söyler. (Kadri, 2018: 410).

1.2. Ailesi ve Kişisel Özellikleri

Halit Ziya, Fikret'i ev sahibi, aile babası sıfatıyla tanıdığını söyler ve "*Hayatında yalnız bir aşkı vardı: evi; tek bir ümidi vardı: oğlu.*" (Uşaklıgil, 2014: 630) diye de ekler. Ahmet İhsan'a göre sigara içmeyen, gençliğe has eğlencelerle arası iyi olmayan Fikret, "*iyi bir aile terbiyesi ve sağlam prensipli bir tahsil görmüş, genç yaşında evlenmiş ve ruhundaki yükseklik ile kendisini çocuğu "Haluk'a ve zevcesine hasretmiş"* (Tokgöz, 2019: 83) birisidir.

⁴ Cenap Şahabettin, Fikret ile ilgili yazılarını ve düşüncelerini zaman içinde farklı yerlerde ya aynen tekrar etmiş ya da bunlarda küçük değişiklikler yapmıştır. Fikret'i tasvir ettiği bu yazının iki paragraf haricinde tamamı ilk olarak 2 Eylül 1915 tarihli *Donanma* dergisinde (nr.58, s.915) yayımlanmıştır. Sonra *Nesli Harp Nesli Sulh ve Tiryaki Sözler* kitabında (Kanaat Kitaphanesi, İstanbul 1334/1918, s.135-138.) arkasından 20 Ağustos 1920 tarihli *Şebab* dergisinde (nr. 5, s.115-116) ve son olarak *Düşünce* dergisinin Fikret özel sayısında yer alır. ("Düşünce Nüsha-i Fevkalade", S.1, 15 Şubat 1338/1922, s. 30-32.).

⁵ *Mai ve Siyah* romanı *Servet-i Fünun*'un 273-317. sayılarında 4 Haziran 1896-8 Nisan 1897 tarihleri arasında tefrika edilmiştir.

⁶ Söz konusu tevhid, *Mirsad* dergisinin 9 Mayıs 1307/21 Temmuz 1891 tarihinde açtığı "Tevhid" konulu edebi müsabakada birinciliği kazandığı "Tevhid" adlı şiiridir.

⁷ Hüseyin Cahit, *Servet-i Fünun*'daki ikinci hikâyesinden sonra dergiye gittiğini söylemektedir. Cahit'in ikinci hikâyesi "[Lantennis](#)" derginin 3 Haziran 1897 tarihli 325. sayısında yayımlanmıştır. Tanışmanın bu tarihten sonra olduğu söylenebilir.

Hüseyin Cahit, “*Sol yanda kalp vardı ve o kalp bütünüyle eşinindi. Yürek tarafına kimsenin geçmemesi gerekirdi. Fikret, bir kez bunu açıklamıştı.*” (Yalçın, 1975: 139) cümlesiyle Fikret’in ailesine sevgisini vurgular. Cenap Şahabettin de ailesine bağlılığı başta olmak üzere Fikret’in hayatında değer verdikleriyle ilgili şunları söylemektedir;

“*Bu büyük adam bir tek muhabbet içinde dört şeyi takdis eder, vatan, sanayi-i nefise, zevcesi, oğlu!.. Hayat-ı zekaya doğduğu günden bu ana kadar yalnız bir çocuk aşkı, yalnız bir kadın aşkı, yalnız bir şiir aşkı, yalnız bir diyar aşkı tanıdı; bizim memleketimiz, bizim edebiyatımız, kendi refikası, kendi Haluk'u..*” (Şahabettin, 1914: 313).

Ali Ekrem’e göre Fikret ailesini ve oğlunu taparcasına seven, babasından kaynaklı maddi sıkıntısı olmayan biridir. Sağlam vücutlu Fikret, saatlerce hatta günlerce kahkahalarıyla dostlarını mutlu etmeyi başarır. Bu özelliklerine rağmen neden şiirleri acılı, körümser ve hırçındır? diye soran Ali Ekrem cevabı da kendisi verir: Fikret, mağrur bir kişidir. Ona göre Fikret, Mekteb-i Sultanî’yi dereceyle bitirmiş bu nedenle de büyük makamlara gelmeyi ümit etmiştir. Ancak beş yüz kuruş maaşla memuriyete başlayınca bunu hazmedemiş ve hayata atılmıştır. Bunun da yansıması olarak topluma yönelik nefret ve öfke hisleriyle dolmuştur. (Uçman, 1997: 49-50). Ali Ekrem’e göre Fikret eğer bu kadar gururlu olmasaydı ve en yakın arkadaşlarını bile kırmasaydı Rübab-ı Şikeste’den daha başarılı eserler ortaya koyabilirdi. (s. 52).

Halit Ziya, Fikret’in *Servet-i Fünun* ile beraber dönemin her türlü pisliğinden uzak bir çevre bulunca üzerindeki kara bulutların dağıldığını, cana yakın ve neşe dolu birisi haline geldiğini söyler;

“*Her şeyden fena manalar çıkararak şikâyete vesile arayan mizacının yanında garip bir tezat teşkil ederek gene her şeyin çarpık ve bozuk taraflarını görüp yakalayan, onu hicve, hezele, gülmeye güldürmeye vesile yapan bir mizah kabiliyeti vardı. Öyle bir gülüşü vardı ki etrafındakilere de sirayet ederdi, hele gülerken gözlerinin öyle söylenmeye lüzum görülmemiş tuhaflıkları ifşa eden bir ifadesi olurdu ki sözlerini tefsir eden o bakışları bizi sürekli neşeler içinde bırakırdı.*” (Uşaklıgil, 2014: 638).

Cenap Şahabettin’e göre Fikret, “hiçbir kuvve-i beşeriyye” önünde eğilmeyecek “en mümtaz en necip manasıyla mağrur” birisidir. Ayrıca Şahabettin, iyi ve güzel davranışlar için çıkarlarından vazgeçme konusunda hiç kimsenin ona yetişemeyeceğini ve onun düşünce

dünyamızda yol gösterici bir güneş olduğunu belirtir. (Şahabettin, 1914: 312). Cenap Şahabettin, vefatından iki hafta sonra kaleme aldığı “Tevfik Fikret” başlıklı yazısında⁸ Fikret’in hem kendisinin hem de arkadaşlarının beğendiği tek yönünün “merdümgirizliği” olduğunu belirtmektedir. (Şahabettin, 1915a: 3).

Cenap Şahabettin İstanbul’un Fikret için “mabet ve cennet” olduğunu belirttiikten sonra Fikret’in Paris’i “güzel bir salon”, Londra’yı “güzel bir mağaza”, Berlin’i “güzel bir kışla”, İstanbul’u ise “bir güzel şehir” olarak gördüğünü söyler. (Şahabettin, 1914: 313). Mehmet Rauf ise Fikret’in Hisar tepelerine çıkmayı ve Kanlıca korusunda dolaşmayı çok sevdiğini aktarır. (Tarım, 2001: 78). Rauf ayrıca Fikret’in bir yere giderken yol kenarında rastladığı levhaları ve mezar taşlarını okumak ve bunlardan bazılarını beğenip bazılarına karşı çıkmak şeklinde ilginç bir alışkanlığından da bahseder. (s. 77).

Halit Ziya, Fikret’in misafirlerini kabul etmekte oldukça zarif davrandığını ve “her yaprağı çevrildikçe başka bir âleme sevk eden bir tasvir mecmuası” gibi sürekli değişen konularda sessizleri bile sohbete çeken usta bir dili olduğunu söyler. Fikret’i “fikirlerin arasından kâğıtları maharetle delerek” atlayan sonra atının üstüne bir kuş hafifliğiyle “düşüvermiş bir cambaz gibi geçen” nadir bir sanatkâr olarak görür. Sohbetlerin ilerleyen aşamalarında yönetimdeki rüşvet ve hırsızlık konularına gelindiğinde ise Fikret’in artık bir şair olarak değil “hitabet kürsüsünden yumruklarını sıkarak, dişlerini gıcırdatarak, köpürüp fişkırmış nefret dalgaları içinde” orada bulunanları etkisi altına alan bir “ihtilâl hatibi” gibi konuştuğunu belirtmektedir. Bu anlarda Fikret’e en ufak bir itirazın onu alevlendirip kendisini kaybetmesine neden olduğunu söyleyen Halit Ziya, coşkusunun en şiddetli olduğu anda artık susması gerektiğini anladığını ve bir şaka ile herkesi ferahlattığını anlatır. (Uşaklıgil, 2017: 674-676).

Hüseyin Cahit, Fikret’in bazı konularda çok titiz ve duyarlı biri olduğunu belirterek onu “ahlâk ve iyilik yayan bir peygamber” olarak nitelendirir. Cahit, Fikret’i “insanca zayıflıklar” konusunda “hoşgörüsüz ve acımasız” birisi olarak görür ve bu özelliğinin de bir eksiklik olduğunu söyler. Tüm bu yanlarına rağmen Cahit’e göre Fikret çevresine “sevgiye dayanan bir saygı aşılardır.” (Yalçın, 1975: 137-138). Cenap Şahabettin de “onun nazarında insan bir

⁸ Bu yazı ilk olarak 28 Ağustos 1915’te Tasvir-i Efkâr gazetesinde (nr.1546, s.3) “Tevfik Fikret” adıyla yayımlanmıştır. Daha sonra *Nesli Harp Nesli Sulh ve Tiryaki Sözler* kitabında “Tevfik Fikret’in Vefatı” adıyla yer alır. (Kanaat Kitaphanesi, İstanbul 1334/1918, s.125-134.)

‘hayvan-ı affif’ idi, iffetsiz insana insan denemezdi.” cümlesiyle Fikret’in ahlak konusundaki tavizsizliğini vurgular. (Şahabettin, 1915a: 3).

Ahmet İhsan, hareket içindeki herkesin Fikret’e saygı duymasını “onun kendisine mahsus yüksek bir fitratı ve ruhu vardı; o ruhun karşısında hürmetle mukabele etmemek kabil değildi.” cümleleriyle açıklar. (Tokgöz, 2019: 531). Onu “dünya üzerinde yaşayamayacak kadar sert ve düzgün prensip”li biri olarak gören Ahmet İhsan onun küçük bir eleştirisine, imasına uğramamak için çaba sarf ettiklerini belirtir. (s. 84).

Fikret’in çevresine yaydığı bu saygı halesi arkadaşlarının “ufak kabahatlerini” ondan saklamalarını da beraberinde getirmiştir. Fikret’ten saklanan bu “ufak kabahatlerden” hem Ahmet İhsan (Tokgöz, 2019: 84) hem de Hüseyin Cahit bahsetmektedir. (Yalçın, 1975: 140).

Fikret’in bu katı kuralcılığı konusunda Cenap Şahabettin de şunları söyler;

“Güzelliği sevdiği kadar güzellikten anlardı. (...) Onun hükmü bence haiz-i katidir. (...) Çirkin yazılara karşı şiddet ve asabiyeti de güzelliğe hürmetten mütevellitti. Çirkinliği yaşatmak Fikret nazarında bir ilhâd dimağı idi, (...) Kafiyelerle düzgünlenmiş lakırdı yığınlarına ‘manzume’ diyen gençler bulunduğunu gördükçe hırçınlanıyordu. ‘Güzel şiirimizi laf-ı mukaffi derekesine düşürdüler!’ derken yumruğunu ufka sallardı.” (Şahabettin, 1915a: 3).

Fikret’e duyulan saygı sadece onun vefatından sonra kaleme alınan metinlerde yer almaz. Cenap Şahabettin, Fikret’e gönderdiği 2 Mart 1898 tarihli mektubunu “*Bâkî ellerinden öperim.*” (Andı, Taşçıoğlu ve Yorulmaz, 1998: 149-152) diyerek; Halit Ziya da 26 Mayıs 1902 tarihli yine Fikret’e gönderdiği mektubunu “*Ellerinden öperek beyân-ı iştiyâk ederim elmasım efendim.*” (s. 191-192) cümlesiyle tamamlar.

Tevfik Fikret, Edebiyat-ı Cedide’nin önemli isimlerindendir ve dergide eserleri yer alan hemen herkesin üzerinde etkilere sahiptir. Kendisinden yaşça da küçük olan Hüseyin Sîret dergide yayımladığı şiirlerinde “H. Sîret” imzasını kullanmaktadır. Fikret, bu imzadaki “H.”nin ne olduğunu sorar. “Hamdullah” cevabını aldığı da “Bu abdal ismidir, adın Hüseyin olsun” der. Fikret’in bu yönlendirmesi sonrasında genç şair artık “Hüseyin Sîret” imzasını kullanmaya başlar. (Karataş, 2011: 24).

Fikret, dergideki arkadaşlarını her anlamda destekleyen birisidir. Hüseyin Cahit’e göre Fikret dergiden “altı yüz kuruş” aylık alır. Ancak arkadaşlarının ücret almamasına çok sinirlenir ve

Ahmet İhsan'la görüşerek “haftada seksen kuruş yazarlık ödeneği” çıkarır. Bu parayı Fikret arkadaşlarına “haklılıkla, bir ilke uyarınca bölüştürür.” (Yalçın, 1975: 114). Ahmet İhsan ise “*Fikret merhuma ayda altı altın maaşı üstat Ekrem tayin etmişti. Bu maaş, Cahit Bey'in yazdığı gibi altı yüz kuruş değildi. Ayda altı altın o tarihte bir ev geçindirirdi.*” (Tokgöz, 2019: 361) cümleleriyle maaş konusunu açıklar.

Dergiden aldığı maaşa rağmen Fikret, dönem dönem maddi sıkıntılar çeken birisidir. Hüseyin Cahit, *Hayat-ı Muhayyel* adlı eserinin satışından elde ettiği geliri Fikret'e borç olarak verdiğini, onun da bu parayla *Rübâb-ı Şikeste*'yi bastırıldığını söyler. (Yalçın, 1975: 124). Fikret, *Şermin*'i de hastalığı yüzünden çektiği maddi sorunlar nedeniyle yazmıştır. (Özgül, 2013: 435). Ali Ekrem'e anlattığı bu durum sonrasında doktora gitmeyi de “*Ben artık hasta değilim, görüyorsun. Hem ona vizite vermeli, benim param da yok. Şermin'in hâsılatı çoktan bitti.*” cümleleriyle kabule yanaşmaz. (s. 439).

1.3. Hırçınlığı ve Küskünlükleri

Ahmet İhsan, Fikret'in her konuyu namus ve haysiyet terazisiyle ölçtüğünü; “namusla, haysiyetle, vatan ve aile vazifesiyle uyuşmayan her hareket”in aslında masum ve affedilecek bir şey bile olsa “onun nazarında mahkûm” olduğunu belirtir. (Tokgöz, 2019: 83). Hüseyin Kâzım ise Fikret'i, herkese karşı sonsuz şefkat ve bağışlama duygusuyla dolu, insanların ahlakî kötülüklerinden, cahillik ve aymazlıklarından derin ızdıraplar çekmiş olmasına rağmen en yakınlarından bile nankörlük görmüş birisi olarak tarif eder. (Kadri, 2018: 424).

Halit Ziya, Fikret'in; doğruluk, dürüstlük gibi konularda kesin uyumu olmayan herhangi bir belirtiyeye karşı abartılı tepkiler verdiğini, bu tür eksikliklerden arınmış “melekâne bir hayatı” bütün memlekette ve dünyada görmek istediğini, bunun olmayacağına yönelik deliller gördüğünde de “siyah bir küskünlük içine gömülen” ve kendisini vaktinden evvel mezara götüren “marizane bir hülyapersetliğe esir” ettiğini aktarır. Halit Ziya, ilk günlerden itibaren dikkatini çeken bu durumu hayatın doğal akışı ile hayalleri arasındaki dengeyi tutturamama olarak tespit etmekte ve bu nedenle de Fikret'i hayallerine kavuşamamış “bir kurban” olarak nitelendirmektedir. (Uşaklıgil, 2017: 679-680).

Fikret, bozulan dengesiyle beraber zamanla titizleşir ve hırçınlaşır, arkadaşlarını incitmeye başlar. Önce Ali Ekrem ve Ahmet Reşit dergiden ayrılır, sonra da Ahmet Hikmet'le küser. Böylece dergideki samimi ve sıcak atmosfer yerini soğuk bir havaya bırakır. *Servet-i*

Fünun'un dağıldığı günlere denk gelen bu ortamdan Meşrutiyet'in ilanına kadar Fikret "siyah bir gölge" gibidir. (Uşaklıgil, 2014: 642).

Ahmet İhsan'a göre Fikret, Meşrutiyet'in ilanıyla beraber "tekrar galeyana geli(r), inkılâbın ikinci haftasında" Hüseyin Cahit ve Hüseyin Kâzım ile *Tanin* gazetesini çıkarır. (Tokgöz, 2019: 513). Cenap Şahabettin, II. Meşrutiyet'le beraber Fikret'in iyimser tavra bürünmesini "hiç şüphesiz yok ki inkılâbın kalbi Talât ve bazusu Enver ise ruh ve şiiri Fikret'tir." (Şahabettin, 1914: 312) diyerek açıklamıştır.

Meşrutiyet döneminin görece özgür ortamı kısa sürede yeni bir "istibdat dönemine" evrilmiş, Fikret'in "hırçınlığı, titizliği" gitgide artmıştır. Fikret, Meşrutiyet'in hemen arkasından birer "mevki tutan" arkadaşlarına "adeta kendisine hıyanet etmişçesine hışım ile bakar". Hüseyin Cahit milletvekili olunca Fikret ona küser. Halit Ziya Mabeyn başkatipliği görevine başladıktan sonra karşılaştığı Fikret'in "başını sallayarak" adeta sitemle "Sen de mi?" demek ister gibi baktığını ve oradan uzaklaştığını söylemektedir. (Uşaklıgil, 2014: 649). Halit Ziya, Fikret'in bu tutumunun kıskançlıktan kaynaklanmadığını, "istibdat zamanında mevki tutanlara o idarenin adamları" gözüyle bakıp kinlendiğini, Meşrutiyet'te bir yere tutunanalara ise "fırsattan istifade etmişler diye" kızdığını bunun da onun yaratılışının bir özelliği olduğunu söyler. (s. 649).

Fikret, hayata tutunmaya çalıştığı bu kısa dönemin sonunda *Tanin*'den ayrılır.⁹ Bir yangınla harap olan Mekteb-i Sultanî'nin hem müdürlüğü hem de tamir işleri kendisine verilince "yeniden taze bir hayatla" dirilir.¹⁰ Halit Ziya, bir gün ziyarete gittiğinde onu toz toprak içinde "bir ırgatbaşı gibi" oradan oraya koştururken görür ve ondaki bu canlılığın görevden ayrılıncaya kadar devam ettiğini söyler. (Uşaklıgil, 2014: 642-643).

Fikret, zamanla öğretmenlerle ve Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile anlaşamaz ve Mekteb-i Sultanî Müdürlüğünden istifa eder. Fikret'in istifasından sonra Hüseyin Cahit onu haklı görmekle beraber Emrullah Efendi'yi de suçlayıcı ifadeler kullanmaz. Bizzat yanına giderek

⁹ Tevfik Fikret, 1 Ağustos 1908'de çıkarmaya başladıkları *Tanin* gazetesinden Hüseyin Cahit'in gazeteyi İttihat ve Terakki'nin yayın organı haline getirmek istediğini söyleyerek 27 Aralık 1908'de ayrılır. Asım Us, Hüseyin Cahit'le yaptığı bir görüşmeden edindiği izlenimlerle Fikret'in *Tanin*'den ayrılması konusunda "Tanin'in üç kurucusundan biri olduğu halde, İnkılâptan sonra yapılan ilk Meb'usan seçiminde belki Hüseyin Cahit Yalçın gibi kendisinin aranmasını istiyordu. Aranmamış olması kalbinde bir üzüntü yaratmış olabilir. *Tanin* gazetesinden sessiz sedasız çekilmiş olmasının manevî sebebinin burada aramak mümkündür. İhtimal ki, Hüseyin Kâzım tarafından, kendisine, muayyen veya kâfi bir aylık ücret verilmemiş olması da bu hususta ayrı bir âmil olmuştur." (1964: 14) çıkarımında bulunmaktadır. Ancak Beşir Ayvazoğlu, İsmail Hikmet'in anılarından hareketle gazeteden ayrıldığı sırada Adliye Nazırı Refik Bey aracılığıyla Fikret'e Maarif Nazırlığı teklifi yapıldığını ancak onun kabul etmediğini söyler. (2019: 372)

¹⁰ Tevfik Fikret, 6 Ocak 1909-9 Nisan 1910 tarihleri arasında Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

bu konuda arkasında durmasını istediği Hüseyin Cahit'in bu tavrına oldukça kızan Fikret, maliye memurlarının bir haciz işlemini de bahane ederek İttihat ve Terakki'ye ve onun milletvekili Hüseyin Cahit'e oldukça ağır suçlamalarda bulunur.¹¹ Cahit'in karşı mektubundan anlaşıldığı kadarıyla onu “namussuz bir gazeteci” olarak nitelendiren Fikret hem gazeteciliği hem de milletvekilliğini Cahit'e kendisinin temin ettiğini söyler. Bu ithamlara aynı sertlikle karşılık veren Cahit, *Tanin* gazetesini başına Fikret'in sardığını ve kendisini “eşek gibi” çalıştırdığını söyler. *Servet-i Fünun*'un kapatılması sürecinde ve 31 Mart döneminde kendilerini arayıp sormadığı için Fikret'i “namusundan ve vicdanından haberdar” olmamakla suçlar. (Us, 1964: 9-16). Cahit'in bu mektubuna 23 Aralık 1910 tarihli bir mektupla karşılık veren Fikret, ona “Zavallı paçavra hükümetinin namussuz gazetecisi!” diye seslenir. Cahit'in ithamlarına karşı Fikret uzun mektubunu yine ağır ithamlarla sonlandırır. (Ayvazoğlu, 2019: 407-413).

Hisar'daki evine çekilen Fikret sadece Ticaret Mektebi'ndeki dersleri için oradan ayrılır. Halit Ziya bu günleri; “*Edebiyat tarihinin hayretlerle ve eseflerle kaydedeceği bir garibedir ki devrinin en büyük şairi olan bu adam o neslin çocuklarına güzel yazı (...) dersleri vermekle ayda birkaç yüz kuruş kazanmak mecburiyetinde kalmıştı. Buna da sabır ile, intizar ile tahammül ediyordu.*” (Uşaklıgil, 2014: 642) cümleleriyle anlatır.

Ahmet Reşit, Fikret'in mizacındaki hırçınlığı “gittikçe artan bir ekşilik” olarak tarif eder. Fikret'in eniştesinden nefret ettiği için kızkardeşini bile görmekten çekindiğini söyleyen Ahmet Reşit, bu halini doğru bulmayanları ise ayıpladığını aktarmaktadır. (Rey, 2014: 441).

Ali Ekrem, Fikret'in hayatını “şakraklık” ve “hırçınlık” diye iki döneme ayırır. Onun mutlu olduğu zamanlarda alaycılık ve şakacılık konusunda benzersiz olduğunu söyleyen Ekrem, keyifli günlerinde “mazmunlar, nükteler, imalar, tarzler”le bulunduğu ortamı etkisi altına aldığını belirtir. (Özgül, 2013: 419). Ali Ekrem'e göre bu kadar hayat dolu olan Fikret, “vatan endişesi” nedeniyle kötümserliğe kendini kaptırmış ve “istibdat şiddetini” artırdıkça da tükenmeye başlamıştır. Fikret'in hırçınlıkları zamanla o kadar artmıştır ki yakın arkadaşlarının yanında dergiye ziyarete gelen hiç tanımadığı insanlar bile onun “tahkirlerine” maruz kalmıştır. Ali Ekrem, Fikret'in hayatının sonlarına doğru artarak devam eden

¹¹Fikret'in İttihat ve Terakki'ye duyduğu bu öfke uzun süre devam eder. Öyle ki, 31 Ocak 1914'te ölen hocası Rezaizade Mahmut Ekrem'in cenazesine Rezaizade'nin oğlu Ercüment Ekrem'in gönderdiği telgrafa “Bugünkü hükümet erkânının da bulunacağı bir cenazeye gelemem, mazurum!” karşılığını vererek katılmaz. (Ayvazoğlu, 2019: 406)

kötümserliğini onu genç yaşta ölüme götüren sebeplerden biri olarak görür. (s. 424-425). Halit Ziya da Fikret'i en son ölmeye önce yatağında gördüğünü, uzun uzun bakışıklarını ve hem kendisine hem de milletine faydalı olmak isteyen donanımlı birisinin kendisini kötümserliğe kurban ederek ölüme gittiğini söyler ve ağlamamak için oradan kaçarcasına uzaklaştığını aktarır. (Uşaklıgil, 2014: 650).

1.4. İstibdat Karşısında Fikret ve “Yeşil Yurt” Hayali

Tevfik Fikret, *Servet-i Fünuncular* içerisinde “istibdat” yönetimine karşı olanların başında yer almaktadır. Hüseyin Cahit, bir 19 Ağustos (miladi 31 Ağustos) gecesinde ayın ortalığı aydınlatmasını sabah Fikret'e anlatmaya çalışırken onun kaşlarının çatıldığını aktarır. (Yalçın, 1975: 139). Çünkü 19 Ağustos II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yıl dönümüdür ve Fikret, bu gecelerde “*tek bir kandil bile yaktırmayıp o geceyi sabahlara kadar zulmet içinde geçir(ir)*” (Tarım, 2001: 100). Ahmet Reşit, Fikret'in padişaha yönelik bu tavrının altında babasının sürgüne gönderilmesinin yattığını söylemektedir. (Rey, 2014: 78).

Fikret'in padişaha yönelik öfkesi dostlarıyla ilişkilerine de yansır. Padişahın yaptığı maaş zammını kabul ettiği için Recaizade Ekrem'e, “her gazetenin mürettib ve makinecilerine ve hamallarına kadar nişanlar” verilirken bu nişanları, rütbeleri aldıkları ve bir de teşekkür yazısı yazdıkları için *Servet-i Fünun* matbaası çalışanlarına kırılmış ve küsmüştür. (Tokgöz, 2019: 532).

Tevfik Fikret, 1898 yılında İsmail Safa'nın evindeki bir toplantının saraya jurnallenmesi üzerine birkaç gün tutuklanır. Hüseyin Sîret'in anlatmasına göre bu buluşma şu şekilde jurnallenmiştir: Bu toplantıyı da yapan gizli cemiyet uydurma bir cenaze töreni düzenleyecek; “Fikret, Hüseyin Sîret ve İsmail Safa tabutu takip ederek Yahya Efendi Dergâhı'na gidecek ve burada sembolik olarak, II. Abdülhamit'i tahttan indirerek yerine Sultan Murad'ı geçirecek”tir. Sîret, üç gece kaldıkları Hasan Paşa Karakolu'ndaki son gecelerini Fikret'in “Bu şeb çille-i gam yine dolmuyor, / Sabah olmuyor, sabah olmuyor.” beyitiyle tasvir ettiğini söyler. (Karataş, 2011: 25).

Cenap Şahabettin'e göre Fikret kendileriyle çağdaş olmasına rağmen ne buldukları çağa ne de başka bir çağa ait olan “başlı başına bir asr-ı ademiyet”tir. (Şahabettin, 1915a: 3). Yaşadığı dönemin gerçekleri arasında barınamayan ve istibdâdın bütün ağırlığını üzerinde taşıyan İstanbul'dan uzaklaşarak bir “saadet köşesi” arayan Fikret, sığınacak yer olarak “Yeşil Yurt”u bulur. (Uşaklıgil, 2017: 793). Halit Ziya, yaşayabilmek için varlığını bir ümide

bağlamak ihtiyacı duyan ve sonuçta bir şair olan Fikret'in bu hayallerinin “hakikat kuvveti almasına” hiç şaşırmadıklarını söyler. Fikret'in bu sarhoşluğunun zamanla çevresindekileri de etkisi altına aldığını söyleyen Halit Ziya, “bu teşebbüsün başında” Hüseyin Kâzım'ın olduğunu belirtir. Başta Yeni Zelanda düşünülürken bu “hülya âleminin kurulacağı yer” olarak Hüseyin Kâzım'ın Manisa'daki çiftliğinde karar kılır. (s. 793-795).

Hüseyin Kâzım, Fikret'in İstanbul'dan uzaklaşma arzusunu görünce ona Manisa'daki çiftlikte yaşamayı teklif ettiğini, onun da bu teklifi hemen kabul ettiğini söyler. Yüzüne biraz gülümsemenin yayıldığını, bir süre düşündükten sonra da Hüseyin Cahit'i gözlem için gönderdiklerini; onun da birkaç fotoğrafla beraber döndüğünü, Fikret'in de anlatılanlar ve fotoğraflardan sonra oraya “Yeşil Yurt” adını verdiğini söylemektedir. (Kadri, 2018: 418). Bu gelişmelere rağmen bir akşam Rumelihisarı'ndaki evde yapılan sohbette Yeni Zelanda ve Yeşil Yurt konuları açıldığında coşkunluk içindeki Fikret'ten bir arkadaşlarının bir kadeh rakı istemesi üzerine onun canının sıkıldığını “Artık bu ümidim de mahv oldu! Bu adam orada bize neler yapmaz? Benim tahayyül ettiğim hayat-ı ailede böyle bir itiyâdın yeri olabilir mi?” sözleriyle onun Yeşil Yurt fikrinden tamamen uzaklaştığını ve büyük bir ümitsizliğe kapıldığını söylemektedir. (s. 420). Mehmet Rauf'un anılarında da Manisa'daki çiftlik teklifinin Hüseyin Kâzım'dan geldiği ve Yeşil Yurt ismini Fikret'in verdiği yer almakla beraber bu düşünceden neden vazgeçildiği bulunmamaktadır. (Tarım, 2001: 103-104).

Tevfik Fikret ve *Servet-i Fünuncular*, siyasal baskı ve sansürden kurtulmak için “hararetli bir şekilde yanar tutuşur(lar)”. (Tarım, 2001: 92). Bu sırada İngiltere Güney Afrika'da yaptığı Transvaal Savaşı'nda (1899-1902) zorlanmaktadır. İsmail Kemal Bey'in¹² İngiliz elçisi ile yaptığı bir görüşmede elçi, Türklerin meşrutiyete layık bir millet olup olmadığını ispat etmeleri gerektiğini söyler. Bunun üzerine İsmail Kemal Bey *Servet-i Fünuncuların* yanına gelir ve onun yoğun isteği sonucunda bir mektup hazırlanıp elçiye takdim edilmesi kararlaştırılır.¹³ (Tarım, 2001: 94). Mehmet Rauf kendileri açısından “o kadar cazip” olan bu iş için hemen bir heyet seçtiklerini aktarır. (Tarım, 2001: 95). Hüseyin Cahit, elçiliğe verilecek mektubu Fikret'in yazmış olabileceğini söylerken (Yalçın, 1975: 132) Hüseyin

---

¹² Avlonyalı İsmail Kemal (1847-1919). Bir Jön Türk olan İsmail Kemal, II. Abdülhamid ve Meşrutiyet'in ünlü devlet adamlarındandır.

¹³ *Servet-i Fünuncuların* bu adımı hakkında bkz. Ferhat Korkmaz, “Servet-i Fünûn Şair ve Yazarlarının Transvaal (Boer) Savaşları Karşısındaki Tutumu Hakkında Bir Araştırma”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, Nisan 2018, Cilt 2, Sayı 1, s.81-94.

Sîret metni İsmail Safa'nın yazdığını kendisinin de bir iki değişiklikle temize çektiğini söylemektedir. (Hanioğlu, 1989: 573).

Hüseyin Cahit, yazılan mektubun bir süre ceplerde dolaştırılarak dostlara gizli gizli gösterildiğini bu sayede de imza çevresinin biraz daha genişletildiğini belirtir. (Yalçın, 1975: 132). Rauf da mektubu Fikret'in kendisine gösterdiğini ve onun imzasını görmesi üzerine de çekinmeden imzaladığını ancak Hüseyin Cahit'in imzalamayı kabul etmediğini aktarır. (Tarım, 2001: 97). Cahit, Nazım Paşa'ya durumu anlattığını onun da imzalamamasını söylediğini vurgular. Olayın ciddiyetini Fikret'e anlattığını söyleyen Cahit, "geri dönülemeyecek kadar ileri gidildiği" için mektubun hızlıca teslim edildiğini belirtir. (Yalçın, 1975: 132).

Şükrü Hanioğlu'nun aktardığı belgede Hüseyin Sîret, İsmail Safa, Tevfik Fikret, Mehmet Rauf, İsmail Kemal, Samipaşazâde Sezai de dahil 29 kişinin imzası yer alır. (1989: 575) Mektup Hüseyin Sîret'in de dahil olduğu bir heyet tarafından 20 Kasım 1899'da elçiye takdim edilir. Mektubu haber alan saray imzacıların hemen hepsini cezalandırmıştır. Fikret de gözüne alınıp serbest bırakılmıştır. (Ayvazoğlu, 2019: 237). Fikret'in de imzacılar arasında yer aldığı görünmesine karşın Ahmet İhsan hem Fikret'in hem de kendisinin bu mektup hareketini "delilik" olarak gördüklerini belirtir. (Tokgöz, 2019: 89) Ayrıca 1934 yılındaki bir yazısında Fikret'in mektup sunan arkadaşlarına çok kızdığını bu kızgınlığının da dergiden ayrılışının nedenlerinden biri olduğunu söylemektedir. (363)

Cenap Şahabettin'e göre Fikret "adalet ve hürriyetin delice meftûnudur". Bundan dolayı "istibdadın suçlarını" asla affetmemiştir. Şahabettin'e göre "Abdülhamid nazarında millet ne kadar müstahkar idiyse Fikret nazarında Yıldız Sarayı da o kadar müstekrehti(r)". Şahabettin, Abdülhamit'in tahttan indirilmiş olmasını ve Meşrutiyet'in ilanını "Fikret'in dediği nihâl-i amâl yapraklanıyor ve çiçekleniyordu ve dimağlar dimağlara inzımm ederek büyük bir meşcere-i tefekkür vücuda geliyordu. Artık Tevfik Fikret'i ve Halid Ziya'yı anlayarak okuyanlar lakayd-ı terakki ve bigâne-i mesai yaşayamazlardı; atalet-i memleket kımıldamıştı. Netice herkesin malumudur." cümleleriyle Fikret'in hürriyete tutkun, mağrur kişiliğine ve eserlerine bağlar. (Şahabettin, 1914: 312).

1.5. Edebi ve Sanatsal Yönü

Tevfik Fikret'in edebi yönüyle ilgili ilk yazı Cenap Şahabettin'den gelir. Şahabettin, "Tevfik Fikret Bey" başlıklı makalesinin genelinde yazılarında kullandığı dil dolayısıyla eleştirilen

Fikret'e sahip çıkmakta hatta onu “müceddid-i edeb” olarak görmekte ve “üstâd” ilan etmektedir. (Özbek, 2016: 466). Tevfik Fikret'in “yeni, ama hakikaten yeni, hem yeni olduğu nisbette güzel bir tarz-ı edeb” ortaya koyduğunu belirten Cenap Şahabettin, makalesini okuyucuların aklına takılan bu yeni tarzın ne olduğu ve bu yenilikçi edebiyatçının kim olduğu şeklindeki soruları cevaplandırmak amacıyla yazdığını belirtmektedir. *Servet-i Fünun* dergisinde yayımlanan “Hasta Çocuk”¹⁴ şiiri dolayısıyla Fikret'e yöneltilen eleştirilere cevap veren Şahabettin, edebiyatın his ve vicdanla yapıldığını her gün belirten, kimseyi takip etmeyen ve bu temiz hislerini de kâğıda aktarmayı başaran Fikret'in bir yenilikçi ve üstat olduğunu belirtir. Fikret'in bu şiirini detaylı bir şekilde inceleyen Şahabettin, böyle bir şiir yazmanın “ne kadar güç olduğunu” belirtir ve bu manzumenin adeta Fikret'in ortaya koymaya çalıştığı yeni edebiyat mesleğinin bir programı olduğunu söyler. (Şahabettin, 1896: 123).

Cenap Şahabettin, Fikret'in edebiyat ve resim sanatları haricindeki “musâhabât-ı fenniye veya hevâiyeden pek hoşlanmadığı”nın bilindiğini belirttiikten sonra “Kalbi şair, eli ressam olduğu gibi hançeresi de musikişinâs tabiidir: Her kelimeye, her cümleye layık olduğu ahengi vererek mülâhazât-ı şairânesini şerh ederken o müntehip kelimelerin, o nezih cümlelerin meali sem'e bir ihtizâz-ı âb-ı câri gibi latif gelir. (...) o muktedir üstâdın zâtı da budur.” diyerek yazısını sonlandırır. (Şahabettin, 1896: 124).

Cenap Şahabettin 1896'da Fikret'e kısa bir mektup gönderir. Bu mektubunda Halit Ziya'yı da kastederek “Sizin yazılarınızın yanı sıra bizim eserler ne kadar münasebetsiz ne kadar solgun, sahîf, müteverrim düşüyor. Mümkün olsa da gazeteyi yalnız ikiniz çıkarsanız... Ben ve benim gibi Cahid ve Rauf ve emsâli dühât-ı hatâ(!) yalnız okumakla iktifâ etsek...” cümleleriyle Fikret ve Halit Ziya'nın yazılarına duyduğu hayranlığı dile getirir. (Andı vd., 1998: 155-156).

Ali Ekrem, Fikret'in edebi yönü ile ilgili zamanla değişen ifadeler kullanmıştır. Onunla ilgili yazılarında eleştirel bir tavır görülmekle beraber bazen övgülere de yer verir. Kendisini dergiye Fikret'in davet ettiğini ve H. Nazım'ı yanına alarak dergide yazmaya başladığını aktarır. Fikret'ten yoğun ilgi ve takdir gördüklerini söyleyen Ali Ekrem, zamanla bu alanın sadece bir sevgi ve saygıdan ileri gelmediğini Fikret'in amacının “kendi şöhret-i edebiyesinin tesisine hizmet” olduğunu ve kendilerini “birer merdiven basamağı gibi kullanmak” istediğini

¹⁴ M. T. Fikret, “Hasta Çocuk”, *Servet-i Fünun*, nu: 257, 1 Şubat 1311 / 13 Şubat 1896, s. 354.

aktarır. Ancak her şeye rağmen “memlekette *Servet-i Fünun*’dan namuslu gazete” olmadığından yazmaya devam ettiklerini de ekler. (Uçman, 1997: 34).

Ali Ekrem, 23 Temmuz 1896 tarihli *Servet-i Fünun*’da yer alan yazısında Tevfik Fikret’e “münevverü’l-vicdan bir şair-i ruh-ı beyândır” diye seslenerek onun hemen her şiirinde başarılı yeniliklere imza attığını söylemektedir. Fikret’in “Aşîyan-ı Peder” adlı manzumesini ağlayarak okuduğunu söyleyen Ali Ekrem, onun edebiyat uçurumlarında herkesten daha başarılı hareket ettiğini “düşmek değil, hiç sendelediği görülmemiştir.” cümlesiyle aktarır. (Bolayır, 1896: 307). Yıllar sonra Rıza Tevfik’e yazdığı mektupta ise Fikret’in “insanı hüngür hüngür ağlatan”, duygulandıran, heyecanlandıran bir şiirinin olmadığını ifade eder. Ali Ekrem’e göre Fikret şiirlerinde insanları duygulandırmayı, ağlatmayı değil bu durumların tasvirini yapmıştır. (Uçman, 1997: 48).

Ali Ekrem, Fikret’i anlama ve düşünme gücü dar, his ve hayali yüzeysel, sıradan ve ortalama bir şair olarak tarif eder. Ali Ekrem’e göre Fikret büyük bir şair olmaktan ziyade “muktedir bir artisttir”.¹⁵ Fikret, küçük fikirleri ve önemsiz duyguları büyük bir başarıyla tasvir eder ancak ne yazık ki samimiyetten uzaktır. (Uçman, 1997: 47-49). Ali Ekrem’e göre Cenap Şahabettin ve takipçilerinin “sembolizm ve dekadanzizm” etkisindeki şiirlerini Fikret “himaye etmiş” ve “bu hokkabaz”a -Cenap Şahabettin’i kastediyor- “Aveng-i Tesâvir” yazarak onu Ekrem ve Hâmit ile aynı seviyede görmüştür. Bu nedenle de Fikret “şebâb arasına tohm-ı fesad-ı inhitat ve cünûnun ekilip kalmasından” sorumludur bu da onun edebiyata karşı “cinayetidir.” (s. 54). Ali Ekrem’e göre Fikret, bir şairde bulunması gereken edebi bilgiye sahip değildir. Bazı Acem şairlerini okumuşsa da Arap şairlerini hiç bilmez. Mekteb-i Sultânî’de öğretildiği kadar Fransızca bilir, bu da roman okuduğunda sıkılsa da anlamasına yeter. Fransız edebiyatı hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahiptir. Hugo’yu az bilmesine karşın Coppee ve Sully Prudhome’u çok okumuştur. (s. 50). Rubab-ı Şikeste’nin Hâmit’in *Sahra*’sındaki bir şiir kadar bile etkili olmadığını belirten Ali Ekrem’e göre bu kitapta Namık Kemal’in *Vaveylâ*’sını andıran bir şiirin gölgesi bile yoktur. Ancak bu kitap ikinci üçüncü düzey içeriğine rağmen oldukça güzel yazıldığı için insanı büyüler. Fikret, şiirleri yazmaz adeta inci gibi işler. Onun meşrutiyet sonrası şiirleri ise hiçbir öneme sahip değildir. (s. 51).

¹⁵ Ali Ekrem bu ifadeyi ilk olarak *Servet-i Fünun*’dan ayrılmasına neden olan meşhur “Şiirimiz” makalesinin *Malûmat*’ta yayımlanan son bölümünde kullanır. bkz: A(yın) Nadir, “Şiirimiz”, *Malûmat*, nr. 268, 14 Kanun-ı evvel 1316/27 Aralık 1900, s. 554–564. Kendisi bu ifadeyi daha sonra farklı yerlerde tekrarlar.

Fikret'in şiir dilini geliştirdiğini söyleyen Ali Ekrem, Hâmit'teki şiir yeteneği Fikret'te ya da Fikret'teki şiir kudreti Hâmit'te “olsaydı bizim de bir Victor Hugomuz olurdu.” ifadesiyle bir şekilde Fikret'in hakkını teslim etmektedir. (Özgül, 2013: 399). Fikret'in detaylı bir konu düzenlemede başarılı olmadığını kendisinin itiraf ettiğini belirten Ali Ekrem, bu nedenle de ondan roman, hikâye, tarih gibi uzun düz yazı eserleri beklemenin yanlış olduğu ifade eder. (Uçman, 1997: 55).

Mehmet Rauf, Tevfik Fikret için edebiyatın “hayatı yazı ile yaşamak” olduğunu söyler. Rauf'a göre Fikret hayatını “şiir haline koymuş (...) sözünde, hareketinde, dostluğunda, ailesinde, her halinde şairdir” (Tarım, 2001: 158).

Cenap Şahabettin, Fikret'in hastalığının yoğunlaştığı bir dönemde kaleme aldığı yazıda onun ruhunun asilliğinden, büyüklüğünden uzun uzun bahseder. Şahabettin'e göre Fikret “büyük, büyük, en yüksek manasıyla pek büyük bir şairdir.”. Fikret'i “efsâh-ı üdebâmız” olarak gören Şahabettin, Fuzulî'den Hâmit'e kadar dile onun gibi kimsenin sahip olamadığını, bu açıdan da ancak Racine ile karşılaştırılabileceğini vurgular. Onun kullanılmayan terkipleri ve eski divanlardan bulup çıkardığı “âsâr-dîde kelimeler”i sihirli dokunuşlarla yeni şiirlerde kullandığını söyler. Bu nedenle Fikret'i eleştirenlerin olduğunu söyleyen Şahabettin, bu kişilerin kinleri ve çekemezlikleri nedeniyle dillerinden “çirkâbeler” aktığını “imân-ı kâmil ile haykır(ır)”. Fikret'in eserlerinin okuyucuların zihinlerini kamaştırdığını bu nedenle de içeriğinde “fikir mi his mi yoksa fikr ü his fevkinde saf bir belâgat” mı olup olmadığını anlamadığını söyler. (Şahabettin, 1914: 311).

Cenap Şahabettin, Fikret'in vefatından sonra yazdığı yazıda da onun ölçülü ifadeler kullanan bu nedenle de mükemmeli hedefleyen bir şair olduğunu belirtir. Fikret'in fesahat ve belagat konularında tavizsiz olduğunu söyleyen Şahabettin onun çok üretken bir şair olmamakla beraber verimsiz birisi olmadığını da vurgular. Ayrıca “Fikret efsah-ı üdebâmızdır, diyebilirim, Hâmid'in eblağ-ı şiir-amiz olduğunu unutmuyarak.” cümlesiyle önemini bir kez daha vurgular. (Şahabettin, 1915a: 3).

Fikret'in vefatının üzerinden belli bir zaman geçtikten sonra Cenap Şahabettin'in ona yönelik düşüncelerinde değişiklik olduğu görülmektedir. Ruşen Eşref'in *Diyorlar Ki* adlı

çalışmasında yer alan ifadelerinde¹⁶ *Servet-i Fünun* Edebiyatı adını verdikleri “inkılab”ın içinde Fikret’in büyük “amillerden biri” olduğunu “fakat âmil-i münferîdi” olmadığını söyler. *Servet-i Fünun*’un başarılarının tamamını Fikret’e mâl edenlerin edebiyat tarihini yanılttıklarını vurgulayan Cenap Şahabettin’e göre Fikret’in yeterli düzeyde “tettebbuat-ı edebiyesi” yoktur; o “Şark’ı pek az tanır, Garb’ı hemen hemen hiç bilmez”.¹⁷ (Ünaydın, 1985: 76-77). Cenap Şahabettin bu mülakatta hareketin ruhu olarak nitelediği Fikret’in içinde yer almadığı Edebiyat-ı Cedide’nin oldukça renksiz olacağını belirttikten sonra onun arkadaşlarından etkilenmesi konusuna gelir. Halit Ziya’ya roman yazma konusunda Fikret’in teşviklerde bulunduğunu belirten Şahabettin, Fikret’in Halit Ziya’yı etkilemesini “hiç ölçüsünde” görürken onun Halit Ziya’dan oldukça etkilendiğini belirtir. Hatta Fikret, Mehmet Rauf’un bile etkisi altına girmiştir. Fikret’in edebi dil konusunda hareket içindeki herkesten daha iyi olduğunu söyleyen Şahabettin, onun etrafındaki eserlerin iyi yönlerini alıp kötü yönlerini atma konusunda sağlam bir zevki ve inceliği olduğunu söyler. Tüm bu düşüncelerinin sonucunda Fikret’in büyük bir şair olduğunu belirten Şahabettin, onun Edebiyat-ı Cedide’nin kuruculuğu konusunda Halit Ziya’dan sonra geldiğini belirtir. (s. 76-78).

Ahmet Reşit de Cenap Şahabettin’in Fikret üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Reşit’e göre herkesi keskin bir şekilde eleştiren Fikret, Cenap’a karşı hayranlık duymaktadır. Kendisinin dergide yayımlanması için getirdiği bir şiirinde yer alan “âğuşte” kelimesinin anlamını Fikret’in beğenmediğini, araya giren Cenap’ın ise “Böyle softa taassubunu bırakalım” deyince Fikret’in itaatle bunu kabul ettiğini aktarmaktadır. (Rey, 2014: 451).

Ahmet Reşit, Fikret’i *Servet-i Fünun*’un temel taşı, edebi kuvveti olarak görür.¹⁸ (Rey, 2014: 443). Hüseyin Cahit, “güçlü, belirgin ve ezici bir kişiliği” sayesinde *Servet-i Fünun* denilince akla Fikret’in geldiğini söylemektedir. (Yalçın, 1975: 115). Şiir konusunda Fikret’in etkisinin hareket içindeki diğer isimlere göre daha fazla olduğunu belirten Cahit, (Ünaydın, 1985: 88) Fikret’i “derginin ruhu” ve “birliğin odak noktası” olarak görür. (Yalçın, 1975: 137). Bu

¹⁶ Cenap Şahabettin, 1929 yılında Hikmet Feridun Es ile yaptığı mülakatta Ruşen Eşref’in yazdıkları için “Benim ağzımdan yazılmış, katiiyen söylemediğim cümleler...” ifadesini kullanır. (Es, 2010: 53) Ancak Ruşen Eşref’in yazdıklarının bir kısmına mı yoksa tamamına mı itiraz ettiği net değildir.

¹⁷ Cenap Şahabettin, burada yer alan ifadelerini *Yıldız* dergisinin Tevfik Fikret özel sayısındaki kısa yazısında da tekrarlar. (“Fikret Hakkında Düşünceler”, *Yıldız*, nr: 6, 25 Ağustos 1922, s.5.)

¹⁸ Ahmet Reşit, dergiden ayrıldıktan sonra *Rübâb-ı Şikeste*’yi “mevzuu, üslup ve tavr-ı ifade” ekseninde değerlendirdiği yazısında Fikret’e olan beğenisini tekrar eder. Bkz. H. Nazım, “Tecrübe-i Tenkit-Rübâb-ı Şikeste”, *Malûmat*, nr. 292, 7 Mayıs 1317, s. 999-1004 (Bu sayının yayımlanma tarihi 7 Mayıs 1317 değil 7 Haziran 1317 olmalıdır. Zira 291. sayı 31 Mayıs 1317 tarihini taşımaktadır.) nr. 293, 14 Haziran 1317, s. 1014-1019.

özelliklerinin yanında Fikret'in arkadaşlarına karşı alçakgönüllü olduğunu da söyleyen Cahit, onun Cenap Şahabettin'in şiirlerini kendi şiirlerinden daha başarılı bulduğunu ve Halit Ziya'ya da büyük saygı duyduğunu aktarır. (s. 138).

Halit Ziya, Fikret'in ilk senelerde henüz kendi şairlik gücünün farkında olmadığını ve bir "tereddüt devresi"nde bulunduğunu söyler. (Uşaklıgil, 2017: 696). Batının sanat anlayışına yönelmekle beraber kendi kaynaklarının dışındakilerle ilgilenmediğini bu nedenle de ilk devresinde "dar ufuklarda" kaldığını belirtir. (s. 696-697). Halit Ziya, "ilk zamanlarda kanatlarının kuvvetini tecrübe ediyormuşçasına küçük pervazlarla uçuşan" (s. 653) birçok özelliğine rağmen Fikret'in şiirlerinde Cenap'ın ilk gençlik şiirlerindeki zevki bulamamıştır. (s. 585) Buna rağmen Fikret, şiirde ahenk ve kafiye konularıyla anjambement tekniğinde ön sıralarda yer alan birisidir. (Uşaklıgil, 2014: 645). Ona göre "Fikret'in şiiri baş döndürücü yüksekliklere çıkacak kartal kanatlarını sonradan bul"ur. (Uşaklıgil, 2017: 653).

Halit Ziya, Ruşen Eşref'in mülakatına verdiği cevaplarda ilk şiirleri itibariyle Cenap'ın daha başarılı olduğunu tekrar eder. Zamanla hareket içinde iki şairden hangisinin diğerini geçeceği konusunda çeşitli görüşlerin ortaya atıldığını ve bu konuyu iki isimden hangisine sorsalar diğerinin daha büyük şair olduğu şeklinde cevap aldıklarını da ekler. Mülakatın devamında Cenap'ın şiirlerinin "daha şakrak, söyleniş ve işlenişinin daha cazibeli" olması gerekçeleriyle daha başarılı olduğunu söyleyen Halit Ziya, Fikret'in şiirlerini "daha ağırbaşlı ve ölçülü biçili, daha asil (...) daha yüksek" olarak nitelendirir. (Ünaydın, 1985: 60-61).

Servet-i Fünun sanatçıları kullandıkları dil ve sanat tarzları nedeniyle kısa sürede şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Halit Ziya'ya göre hareket içinde en az eleştiriye uğrayan Fikret'tir. Ancak "kendinden ziyade başkalarını düşünen" bir yaratılıştan olduğundan arkadaşlarına gelen bu eleştiriler karşısında en çok üzülen ve öfkelenen de odur. Arkadaşlarının başarılarına sevinen, onlardan gelen güzel metinleri zevkle okuyan ve dinlettiren Fikret, onlara yapılan eleştirilere karşı "saatlerle güldüren kelimeler bularak bu tarizin zehirli nefesini matbaanın samimiyet ve muhâlasat havasından siler süpürür." (Uşaklıgil, 2017: 650).

Fikret'in arkadaşlarına zevk veren başlıca özelliklerinden birisi de hiciviyeleridir ve bu hicivlerinde ona eşlik eden Ali Ekrem'dir. Her ikisinin hicivleri de sadece dost meclislerinde kalmıştır. (Uşaklıgil, 2017: 683). Fikret'in istibdat yönetimine karşı duyduğu kin nedeniyle

doğaçlama olarak “eski alaturka biçimde yergiler” söylediğini Hüseyin Cahit de aktarır. (Yalçın, 1975: 138).

Fikret’in şiir okuma konusundaki yeteneğini hareket içinde hemen herkes belirtmektedir. Namık Kemal’den sonra Fikret kadar güzel şiir okuyan kimseyi görmediğini söyleyen Ali Ekrem, Hüseyin Kâzım’ın evinde Fikret’le tanıştığı buluşmada onun Namık Kemal şiirleri okumasını “ulvî” ve “muhteşem” olarak nitelendirir. (Özgül, 2013: 409-413). Hüseyin Cahit, Fikret’in “arслан gibi beden yapısı, sevimli yüzüyle” şiir okurken çok daha etkili görüldüğünü aktarır. (Yalçın, 1975: 138). Cenap Şahabettin de onun “*nazarında nutuk dudaklardan çıkmaz, fakat dudaklara iner; söz bir şey anlatmak için ağızdan kulağa giren bir ittihad-ı hurûf değil, fakat nakl-ı efkâr için ruhdan ruha uçan bir ihtizâz-ı ahenktir.*” (Şahabettin, 1914: 312) cümlesiyle Fikret’in şiir okuma ve konuşma işini bir sanata dönüştürdüğü tespitinde bulunur.

Halit Ziya, Fikret’in özellikle Cenap Şahabettin’in şiirlerini okumaktan büyük haz aldığını (Uşaklıgil, 2017: 683) Hüseyin Cahit’in *Nadide* romanının bazı bölümlerini de bir tören atmosferine çevirdiği dost meclisinde okuduğunu söyler. (s. 720). Halit Ziya, “*Eğer onun teşvik ve fütura düşmek üzere olan cesaretleri takviye eden takdirleri olmasaydı belki ileriye yürümekte o derece sebat gösteremeyecektik.*” diyerek *Servet-i Fünun* sanatçılarının tamamının Fikret’e “şükran borcu” olduğunu söyler. (s. 723).

Tevfik Fikret’in hemen tüm *Servet-i Fünun* sanatçıları tarafından mutabık kalınan özelliği “az okuyan” bir şair olmasıdır. Halit Ziya, “Tevfik Fikret pek az, azın bütün manası ile pek az, okur bir şairdir.” der ve nesir alanında ilgisinin sınırlı olduğunu kendisinin söylediğini belirtir. Halit Ziya, tanıştıkları ana kadar kendi yazdığı yazıları Fikret’in okumadığına emin olduğunu söyler ve bu durumun aslında herkesi hayretlere düşüren bir mucize olduğunu “*Türk şiirini o zamana kadar vasil olamadığı safvet ve fesahate ulaştıran, o zamana kadar duyulmamış, görülmemiş yeniliklerle Türk hassasiyetine tamamıyla başka ufuklar açan Teyfik Fikret bunları bulmak için harice bakmağa lüzum görmemiş, gözlerini kapamış ve bütün sanatının ibdalarını kendi fitratının kaynağında bulmuştur.*” (Uşaklıgil, 2017: 585-586) cümlesiyle vurgular.

Cenap Şahabettin de “*Fikret çok düşünür, bilhassa az okurdu; kitaphane kurdu değildi. Gözleri kitaplardan ziyade ufuklarda dolaşır ve ufuklardan yorulunca kendi ibâd-ı ruhunda gezerdi.*” (Şahabettin, 1915a: 3) cümleleriyle Fikret’in az okuduğunu teyit eder.

Mehmet Rauf, “Fikret kadar az okuyan şair bilmem mevcut mudur?” diye sormakta ve *Mektep*¹⁹ dergisinde küçük hikâyeler, makaleler yazdığını ancak bunları Fikret’in okumadığına emin olduğunu söylemektedir. Rauf ayrıca Fikret’in Halit Ziya’yı da “*Mai ve Siyah* tefrikasıyla tanıdığına” emin olduğunu ekler. Rauf, Fikret’in kütüphanesindeki eserlerle ilgili olarak şunları kaydeder;

“*Alfred de Müse'nin musavver bir temsili (bunları da mutlak resimleri için almıştı) bir Madam Bovary birkaç me'nus risale ve mecmua*” dan ibarettir. *Fikret'in Madame Bovary'yi “ahlâka mugayir” olduğundan “yarıda bıraktığını söyleyip durmasına” bile inanmayan Rauf, romandan “birkaç sayfa okumaya çalışmış ise de (...) sıkılıp terkettiğine” emin olduğunu belirtir. Rauf bir adım daha ileri giderek “Coppee'yi ise yalnız bol bol sayfalarını karıştırıp resimlerine hayran olarak ve şiirlerine göz gezdirmek”le yetinip bıraktığına da emin olduğunu söylemektedir.* (Tarım, 2001: 71-72).

Fikret’in çok fazla okumadığını belirten Mehmet Rauf, onun dergide yayımlanacak yazıları “dikkatle tashih” ettiğini ve “bu sayede onların ruhuna kadar hulûl eyle”diğini söyler. (Tarım, 2001: 72). Hüseyin Cahit de Mehmet Rauf’un söylediğini doğrular şekilde “*Servet-i Fünun*’a gelen eserler üzerinde Fikret’in hiçbir tutum ve karışımı yoktu. Onun merakı yazım üzerindeydi. Yazımda tutarlılık arardı ve bütün müsveddeleri, yazımları birbirini tutacak biçimde kurşun kalemle düzeltirdi.” ifadelerini kullanır. (Yalçın, 1975: 128).

2. SERVET-İ FÜNUNCULARIN KALEMİNDEN HALİT ZİYA

Halit Ziya Uşaklıgil (1865-1945), Edebiyat-ı Cedide’nin roman ve hikâye alanında en üretken ismidir. Harekete bağlı isimlerin anlatımlarından hareketle onun hakkındaki bilgileri genel özellikleri ile edebi ve sanatsal yönü hakkında aktarılanlar şeklinde iki başlıkta ele alabiliriz.

2.1. Genel Özellikleri

¹⁹ *Mektep*, 7 Ağustos 1891-11 Şubat 1897 yılları arasında toplam 210 sayı yayımlanan bir dergidir. (Özbek, 2016: 56)

Mehmet Rauf 1308(1892-1893) yılında *Nemide*²⁰ romanını okuduktan sonra romanın üslubu ve tahkiyesiyle Halit Ziya'dan oldukça etkilendiğini belirtir. Onun *Mektep*'te çıkan şiirlerinden itibaren gitgide artan bir bağlılıkla hayranı olduğunu söyleyen Rauf, Halit Ziya sayesinde “öksüzlükten” kurtulduğunu vurgular. İzmirli bir arkadaşı sayesinde Halit Ziya'nın tefrika ettiği ve daha kitap olarak basılmamış eserlerinin *Hizmet* gazetesindeki tefrikalarını edinen Rauf, bu tefrikaları okurken bazı yerlerde “haykırmak ihtiyacı ile boğul”duğunu söyler. Bu etki ile Halit Ziya'ya bir mektup yazarak kendisine olan bu hayranlığını anlattığını onun da oldukça “lütufkârâne, pek mültefitâne” karşılık verdiğini; bu cesaretle de yeni bir mektupla beraber *Düşmüş* adlı hikâyesini de gönderdiğini, Halit Ziya'nın ise bir hafta sonra bu hikâyenin tefrikasının da yer aldığı *Hizmet* gazetesini kendisine gönderdiğini söyler. (Tarım, 2001: 34-36).

Mehmet Rauf, okul²¹ tatilinde bulunduğu bir arkadaşının Halit Ziya'yı Galata'da bir kitapçıda gördüğünü söylemesi üzerine tekrar oraya uğrar umuduyla iki gün boyunca onu kitapçıda beklediğini aktarır. (Tarım, 2001: 36). Kitapçıdan üzgün bir şekilde dönerken karşılaştığı Münci Fikri²² “Halit Ziya sizi görmek istiyor. Bu gece Şehzâdebaşı'nda buluşacağız. Siz de geliniz görüşürsünüz.” der. Söylenilen saatte Münci Fikri ile Şehzadebaşı'na gittiğini, oturup beklemeye başladıklarını belirten Mehmet Rauf, bir süre sonra “uzunca kışlık paltosuyla” gelen “zayıf ve zarif” kişinin Halit Ziya olduğunu öğrendiğini, arkadaşı Münci Fikri'nin “İşte Rauf'unu getirdim, teslim ediyorum” dediğini böylelikle de tanıştıklarını belirtir. (s. 41).

Mehmet Rauf, perşembe günleri Reji İdaresi'ndeki odasında bazı cuma günleri ise Sarıyer'deki evinde Halit Ziya'yı sık sık ziyaret etmeye başlar. Evde ziyarete gittiğinde yatılı da kalan Rauf, onun zengin kütüphanesinden istediği kitabı alıp okuduğunu, yazdıklarını ona gösterdiğini onun da beğendiği ve beğenmediği yerleri “samimiyetle işaret”lediğini belirtir. (Tarım, 2001: 43). Halit Ziya'nın kendisini “o kadar nazikâne, o kadar lütufkârâne” kabul ettiğini belirten Rauf, günden güne yazarın etkisine girmektedir. Halit Ziya'nın sadece edebiyatta değil her konuda söz söyleme ustası olduğunu ve hemen insanı etkisi altına alabildiğini, eserlerindeki süslü ifadeleri konuşurken hiç zorlanmadan sıralayabildiğini tüm

²⁰ Uşâkizâde Halit Ziya, *Nemide*, Hizmet Matbaası-Kitapçı Arakel, İzmir 1307.

²¹ Mehmet Rauf, 1888 yılında girdiği Heybeliada Bahriye Mektebi'nden 1894 yılında teğmen rütbesiyle mezun olur.

²² Fikripaşazâde Mehmet Münci (1869 İstanbul-1931 Hollanda). *Diyana* romanıyla adından söz ettirmiş; *Servet-i Fünun*, *Mektep*, *Hizmet* gibi yayın organlarında makale ve hikâyeleriyle tanınan yazar, diplomat. Hakkında detaylı bilgi için bkz: Sevilay Hıra, *Münci Fikri'nin Hayatı, Edebi Faaliyetleri ve Eserlerinin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

bu nedenlerle de onun muhâvere sanatında ender birisi olduğunu belirtir. (s. 43). Bu görüşmeler esnasında Halit Ziya 28, Mehmet Rauf ise 18 yaşındadır. Ancak görüşmelerinin ilerlemesi ve samimiyetlerinin artmasına rağmen Halit Ziya'nın deyişiyle “resmiyeti bir karış açacak laubalilik” olmaz. (Uşaklıgil, 2017: 509).

Mehmet Rauf, Halit Ziya'nın sigara içmeyi sevdiğini belirtirken (Tarım, 2001: 144) Halit Ziya da kendisinin sigara müptelası olduğunu söyler. (Uşaklıgil, 2017: 587). Rauf, onun “ince nazik hayalleri, lâtif teşabühleri, istiareleri yazarken” mutlaka parmaklarının arasındaki sigaranın dumanlarından yardım istediğini; kâğıt ve kalemle beraber kibrit ve sigara da hazırladığını söyler. (Tarım, 2001: 144). Rauf Fikret'in şiir okuma konusunda hakkını teslim etmekle beraber Halit Ziya'nın da “bazı noktalarda” ondan üstün bir okuyucu olduğunu belirtir. (s. 44).

Ahmet İhsan, Halit Ziya'nın adını ilk defa İzmir'de çıkan *Nevruz* dergisindeki yazıları ile duyduğunu ve bir yakınlık hissettiğini, bir zaman sonra da İzmir'de bir devlet dairesinde tesadüfen tanıştıklarını söyler. (Tokgöz, 2019: 245). Ahmet İhsan, Halit Ziya'nın Mabeyn başkatipi seçilmesi sonrasında da *Servet-i Fünun*'u unutmadığını ve “büyük yüreklere yakışan kadirşinaslığı ve hukuk şinaslığı” her zaman gösterdiğini vurgular. (s. 443).

Hüseyin Cahit, Halit Ziya'nın adını ilk defa Mehmet Rauf'tan duyduğunu söyler. (Yalçın, 1975: 70). Rauf aracılığıyla *Servet-i Fünun*'da yayımlanan yazılarından sonra dergiye gittiğinde Halit Ziya ile tanıştığını belirten Hüseyin Cahit, onun yazılarındaki düzen ve gösterişi yansıtır şekilde resmi ve ağır görüldüğünü belirtir. Cahit, “Kompozisyonu bozuk bir yazıdan insan nasıl utanırsa Halit Ziya'nın karşısında da biraz senli benli davranmakla insan öyle küçük düşer sanıyordum.” diyerek ilk izlenimlerini aktarır. “Süslü konuşmasına yüreğinden gelme bir sıcaklık vermesini bilen” bir ruha sahip olduğunu söylediği Halit Ziya ile zamanla dost olduklarını da vurgular. (Yalçın, 1975: 80).

Cenap Şahabettin, Halit Ziya'nın kendisine “Hayatımı, kalemimden beklesem çoktan beri açlıktan ölürdüm. Bereket versin herkesi tesmîm eden tütüne!” diyerek Reji'deki maaşını ve memuriyetini anımsattığını belirtir. (Özbek, 2016: 386).

2.2. Edebi ve Sanatsal Yönü

Mehmet Rauf'a göre Halit Ziya, edebiyatçı olarak doğmuş ve ne sebeple olursa olsun edebiyattan kopamayan birisidir. Öyleki *Mektep* dergisinde yayımlanan “*Sanskrit*

*Edebiyatı*²³ başlıklı makaleleri nedeniyle Zabtiye Nezaretine jurnallendikten ve sorgulandıktan sonra büyük bir kederle “bir daha eline kalem almamaya karar” vermiş olmasına rağmen bundan kısa sürede vazgeçmiştir. (Tarım, 2001: 45). Mehmet Rauf anılarının başka bir yerinde bu konu hakkında “evine geldi ve ekseri kitaplarını, birçok mektuplarını yaktı, mahvetti.” (150) demektedir.²⁴

Halit Ziya'nın karşılaştığı olumsuz durumlar sonrasında yazmayı bırakması ya da ara vermesi konusuna Ahmet İhsan da değinir. 1 Nisan 1909 tarihli *Servet-i Fünun*'da yayımlanan “*Halit Ziya Bey*” başlıklı yazısında Hüseyin Cahit'in “*Edebiyat ve Hukuk*” makalesi sonrasında derginin kapatılması üzerine; “*Halit Ziya Bey o zamanda ve o şerait dairesinde yazı yazmak kabil olamayacağına kail oldu. Servet-i Fünun 'da tefrika edilen Kırık Hayatlar romanda muvakkaten kalemini kırdı, silsile-i neşriyesine muvakkaten hitam verdi idi ...*” (Tokgöz, 2019: 246) demektedir.

Ahmet İhsan, Halit Ziya'nın yazdığı hikâyelerin “çok büyük ve çok yüksek” yenilik ufukları açtığını vurgular. Fikret'in öncülüğünde Halit Ziya'nın da dahil olduğu *Servet-i Fünun* hareketini “Türk irfan hayatının en verimli ve sevimli safhaları” olarak görür. Ona göre Halit Ziya “*Edebiyat-ı Cedide hayatının romancılık ve hikâyecilik, nuvelcilik kısımlarının kurucusu*”dur. (Tokgöz, 2019: 503. Ahmet İhsan, Halit Ziya'nın “pek düzgün ve ciddi tavırlarıyla, Garp irfanını nakil hususunda gösterdiği heveslerde ve ortaya koyduğu pek yüksek irfan numunelerinde” dikkatini çektiğini ve kendisine karşı derin sevgi ve hürmet hisleri beslemesine neden olduğunu aktarır. (s. 442).

Halit Ziya'nın yeni yazdığı eserini bazen büyük bir coşkuyla yanındakilere okuduğunu söyleyen Mehmet Rauf, kendisine “*Zevce*” isimli “büyük hikâye” yazmak istediğini, bir süre sonra da roman hazırladığını, *Mai ve Siyah*'tan bahsettiğini ve bu romanın “ilk bâbını bir gece ramazanda evinde” kendisine okuduğunu aktarır. Ancak Halit Ziya'nın romanın sonunda “tereddüt ettiğini” ve “başka bir netice ile” kendisine anlattığını belirten Rauf, “İkbâl şimdiki gibi tehhül etmeyecekti, galiba Lâmia da yoktu. Yalnız bir aşk, daha esîrî daha hikâye-âmiz bir aşk Ahmet Cemil'in hayatını süsleyecekti.” der. Rauf, İstanbul'a yeni gelmiş olan Halit Ziya'nın “matbaa erkânını, İzmir'e mahsus bir tasavvurla, Sirkeci birahaneleri

²³ Halit Ziya, “Sanskrit Tarih-i Edebiyatı”, *Mekteb*, 30 Kânun-ı Evvel 1309/11 Ocak 1894 nr. 1-5; 10 Mart 1310/22 Mart 1894 – 7 Nisan 1310/19 Nisan 1894; nr: 6-8, 5 Mayıs 1310/17 Mayıs 1894; nr:10.

²⁴ Halit Ziya, başından geçen bu tek soruşturmayı *Kırk Yıl*'da 617-622 sayfaları arasında anlatır. Ancak Mehmet Rauf'un söylediği gibi “bir daha eline kalem almamaya karar” verdiğinden ya da “kitaplarını yaktığından” hiç bahsetmez.

müdavimi farzetmiş” olduğunu ancak “Sonra öğrendi, gördü ki hakikat daha elîm, daha hakikattir.” cümleleriyle bu düşüncesinden vazgeçtiğini aktarmaktadır. (Tarım, 2001: 142-143).

Mehmet Rauf’a göre Batı klasiklerini “her sayfayı ayrı ayrı tahlil ederek” okuyan tek kişi Halit Ziya’dır ve bizde Batılı örneklerine uygun ilk edebî roman da onun *Mai ve Siyah*’ıdır. (Tarım, 2001: 141-143) Halit Ziya’yı edebî alanda bir şöhret haline getiren bu roman onu aynı zamanda “bugünkü nesrin babası” yapmaktadır. (s. 152). Mehmet Rauf, romanın başkışisi Ahmet Cemil’i o zamanki gençleri yansıtabilecek birçok özelliği bünyesinde barındıran biri olarak görmesine rağmen hayallerini ve yaptıklarını “pek çocukça” bulduğunu söyler. (s. 152). Rauf’a göre böyle bir roman yazmak daha birçok sene kimseye nasip olamayacaktır. (143) Aşk-ı Memnu’yu ise kusursuz üslubu, tasvirleri, romanın genel düzeni nedeniyle Halit Ziya’nın “en çok muvaffak olduğu” romanı olarak görür. (s. 153).

Ali Ekrem, anılarında Halit Ziya’ya çok kısıtlı bir yer ayırmıştır. Onun adını birkaç yerde kullanmakla beraber hakkında tespitlerde bulunduğu beş altı cümlelik kısa bir bölüm vardır. Bu cümlelerde onun önemli bir edebiyatçı olduğunu “onda hassa-i şiir gayet yüksektir.” diyerek açıklayan Ekrem, Halit Ziya’nın “tedkikât-ı ruhiyyede de üstâd” olduğunu belirtir. Onun edebiyatımızdaki “nesir dilini” geliştirdiğini söyleyen Ali Ekrem, bu özelliklerine nazaran onu “nesir lisanında lüzumundan fazla garplılık” gösterdiği için eleştirir. (Özgül, 2013: 399).

Halit Ziya’nın kendi yazılarını tanıştıkları ana kadar Fikret’in okumadığını belirtmesine rağmen Fikret, 10 Şubat 1897 tarihli *Servet-i Fünun* dergisinde yer alan “*Musâhabe-i Edebiyye*” yazısında Halit Ziya’yı on yılı aşkındır takip ettiğini söyler. O zamanlarda yazdığı özenli yazılarını geliştirerek Avrupa yazı ustalarının “tedkîk-i müellefâtı esasına mübteni” olduğunu ve kapsamlı düşünce ve bakış açılarına dayanan araştırmalarına şimdilerde de devam ettiğini vurgulamaktadır. Yazısında Halit Ziya’nın okurları tarafından günü gününe takip edildiğini söyleyen Fikret, onun edebiyat dilinde önemli yenilikler yaptığını, özellikle *Mai ve Siyah*’ta başarısını ortaya koyduğunu belirtir. Fikret, cümle yapısı ve bazı tabirleri nedeniyle eleştirilse de Halit Ziya’nın *Mai ve Siyah* ile *Ferdi ve Şürekâsı* eserlerinden sonra “genç üstat” olduğunu söylemektedir. (Fikret, 2000: 77-79). Fikret, 29 Kasım 1898 tarihli başka bir yazısında ise Halit Ziya’nın “üç dört aydan beri” *Sabah* gazetesinde yayımlanan hikâyelerinin her hafta bir öncekinden daha üstün olduğunu söyleyerek “lezzet-i sanatla

mütelezziz” olduğunu ve okuyucularının büyük bir kısmına her hafta yeni ve daha başarılı hikâyeler okuma zevkini tattırmaktan ileri gelen büyük bir başarıyı yakaladığını belirtmektedir. (s. 213).

Hüseyin Cahit, 24 Nisan 1898 tarihli *Servet-i Fünun*'daki yazısında Halit Ziya'yı Samipaşazâde Sezai ile beraber romanın bizdeki kurucusu olarak görür. (Yalçın, 2019: 69). Onun romanlarıyla önceki romanlarımız arasındaki farkın “soysuzlaşmış bir yeniçeri ile Nizâm-ı Cedit askeri arasında Doğululuk ve Batıllık açısından” var olan fark kadar olduğunu söyler. (Yalçın, 1975: 80).

Ahmet Reşit, *Aşk-ı Memnû* romanı ile ilgili *Malûmat*'taki yazısında²⁵ Halit Ziya'nın isim ve sıfatları çok sık kullanarak şiirsel bir üslup oluşturduğunu bu tercihinin de romandaki bazı kusurları kapattığını söyler. Reşit'e göre Halit Ziya edebiyatı Fransız edebiyatından öğrenmiş ve kendi edebiyatımıza “bigâne” kalmıştır. Bu nedenle de “tavr-ı ifadesi malûldur”.

SONUÇ

Servet-i Fünun sanatçılarının ortaya koydukları eserler ve bu eserlerde sahip oldukları başarılarla edebiyatımıza etkileri uzun yıllar sürmüştür. Şiir, roman, hikâye ve eleştiri türlerindeki nitelikli eserleriyle edebiyatımızı yenilikçi çizgiye ulaştıran bu sanatçılar birbirleri hakkında da kalem oynatmaktan geri durmamışlardır. Bu çalışma ile hareket üyelerinin Tevfik Fikret ve Halit Ziya'nın fiziksel özelliklerinden karakter yapılarına, aile ilişkilerinden siyasi görüşlerine, edebi faaliyetlerinden edebi algılarına kadar gözlem ve izlenimleri bir araya getirilmiştir. Bunun sonucunda da Edebiyat-ı Cedide sanatçılarının birbirleriyle ilişkileri konusunda birçok önemli nokta ortaya çıkmıştır. Hareket içinde hemen herkesle iyi geçinen ve bazı noktalar haricinde genel anlamda üstat kabul edilen isim Halit Ziya'dır. Tevfik Fikret ise her yönüyle en çok konuşulan, en çok eleştirilen isim olarak dikkat çekmektedir. Yazılarında birbirleri hakkında oldukça küçük ayrıntıların üzerinde duran sanatçılar kimi önemli konularda da düşüncelerini ya hiç paylaşmazlar ya kendilerini ön plana çıkararak anlatırlar ya da konuyu tamamen farklı ele alırlar. Tüm bu nedenlerin bir sonucu olarak bu çalışmayla beraber bir dönemin sanatçılarını kendi gözleriyle görme imkanı edinmekteyiz.

---

²⁵ H. Nazım, “Tecrübe-i Tenkit – Aşk-ı Memnû”, *Malûmat*, nr. 285, 19 Nisan 1317, s. 883-892; nr. 286, 26 Nisan 1317, s.903-910; nr. 287, 3 Mayıs 1317, s. 919-927.

KAYNAKÇA

- ANDI, M. Fâti̇h-Yılmaz Taşçıoğlu-Hüseyin Yorulmaz (1999), **Mektuplarla Fikret ve Çevresi**, İBB Kültür İşleri Yayınları, İstanbul.
- AYVAZOğLU, Beşir (2019), **Fikret**, Everest Yayınları, İstanbul.
- BAYAR, Celal (1997), **Ben De Yazdım**, Sabah Kitapçılık, İstanbul.
- ENGİN, Ertan (2007), “Anılardaki Fikret”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/3: s.230-248.
- ES, Hikmet Feridun (2010), **Bugün De Diyorlar Ki**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- FİKRET, Tefvik (2000), **Dil ve Edebiyat Yazıları**, (Haz. İsmail Parlatır), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HANİOğLU, M. Şükrü (1989), **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HIRA, Sevilay (2004), “Münci Fikri'nin Hayatı, Edebi Faaliyetleri ve Eserlerinin İncelenmesi”, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KADRİ, Hüseyin Kâzım (2018), **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, (Haz. İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1998), **Tefvik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser**, Dergâh Yay., İstanbul.
- KARATAŞ, Turan (2011), **Hüseyin Sîret**, Timaş Yayıncılık, İstanbul.
- KORKMAZ, Ferhat (2018), “*Servet-i Fünûn Şair ve Yazarlarının Transvaal (Boer) Savaşları Karşısındaki Tutumu Hakkında Bir Araştırma*”, **Edebi Eleştiri Dergisi**, C. 2, S. 1, s.81-94.
- NADİR, A(yın) (Ali Ekrem Bolayır) (1896), “*Musahabe-i Edebiye*”, **Servet-i Fünun**, 11 Temmuz 1312/23 Temmuz 1896, nr. 280: s. 307–310.
- NADİR, A(yın) (Ali Ekrem Bolayır) (1900), “*Şiirimiz*”, **Malûmat**, 14 Kanun-ı evvel 1316/27 Aralık 1900, nr. 268: s. 554–564.

- NAZIM, H. (Ahmet Reşit Rey) (1901), “*Tecrübe-i Tenkit–Aşk-ı Memnû*”, **Malûmat**, nr. 285, 19 Nisan 1317, s. 883-892; nr. 286, 26 Nisan 1317, s.903-910; nr. 287, 3 Mayıs 1317, s. 919-927.
- NAZIM, H. (Ahmet Reşit Rey) (1901), “*Tecrübe-i Tenkit–Rübâb-ı Şikeste*”, **Malûmat**, 7 Mayıs 1317. nr. 292: s. 999-1004.
- NAZIM, H. (Ahmet Reşit Rey) (1901), “*Tecrübe-i Tenkit–Rübâb-ı Şikeste*”, **Malûmat**, 14 Haziran 1317, nr. 293: s. 1014-1019.
- ÖZBEK, Seda (2016), “Nesir Yazarı Olarak Cenap Şahabettin”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Doktora Tezi), Ankara.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan (2013), **Ali Ekrem Bolayır’ın Hatıraları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- REY, Ahmet Reşit (2014), **İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)**, (Haz. Nur Özmel Akın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ŞAHABETTİN, Cenap (1896), “*Tevfik Fikret Bey*”, **Servet-i Fünun**, 18 Nisan 1312/30 Nisan 1896, nr. 268: s.122-124.
- ŞAHABETTİN, Cenap (1914), “*Büyük Hasta*”, **İctihâd**, 21 Ağustos 1330/3 Eylül 1914, nr. 117: s.311-313.
- ŞAHABETTİN, Cenap (1915a), “*Tevfik Fikret*”, **Tasvir-i Efkâr**, 15 Ağustos 1331 / 28 Ağustos 1915, nr. 1546: s.3.
- ŞAHABETTİN, Cenap (1915b), “*Tevfik Fikret*”, **Donanma Mecmuası**, 20 Ağustos 1331/ 2 Eylül 1915, nr. 58: s.915.
- ŞAHABETTİN, Cenap (1918), **Nesli Harp Nesli Sulh ve Tiryaki Sözler**, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul.
- ŞAHABETTİN, Cenap (1922), “*Fikret Hakkında Düşünceler*”, **Yıldız**, 25 Ağustos 1922, nr: 6: s.5.
- ŞAHİN, Seval (2005), **Tevfik Fikret: Düşünce Dergisi, Nüsha-i Mahsusa, 1918**, Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- TARIM, Rahim (2001), **Mehmet Rauf’un Anıları**, Özgür Yay., İstanbul.

- TOKGÖZ, Ahmet İhsan (2019), **Matbuat Hatıralarım ve Öteki Hatıra Yazıları**, (Haz. Ali İhsan Kolcu), Salkımsöğüt Yayınları, Konya.
- TÜMER, Cem Şems (2003), “*Mektep Dergisi ve Hakkında Yapılan Çalışmalara Dair Bazı Dikkatler*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21: s.323-338.
- UÇMAN, Abdullah (1997), **Edebiyat-ı Cedide’ye Dair Ali Ekrem’den RızaTevfik’e Bir Mektup**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- US, Asım (1964), **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, Vakıf Matbaası., İstanbul.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya (2014), **Sanata Dair**, Özgür Yayınları, İstanbul.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya (2017), **Kırk Yıl**, Özgür Yayınları, İstanbul.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref (1985), **Diyorlar Ki**, (Haz. Şemseddin Kutlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref (2002), **Bütün Eserleri Cilt:4 Hatıralar II**, (Haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- VECDİ, Raik (Cenap Şahabettin) (1901), “*Münekkid-i Hakiki*”, **Servet-i Fünun**, 12 Nisan 1317/25 Nisan 1901, nr. 528: s.114-116.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (1975), **Edebiyat Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (2019), **Kavgalarım**, (Haz. İsmail Alper Kumsar), Ötüken Neşriyat, İstanbul.